

UKARA PAKON WONTEN ING NOVEL KERAJUT BENANG IRENG ANGGITANIPUN HARWIMUKA

IMPERATIVE SENTENCES CONTAINED IN THE NOVEL KERAJUT BENANG IRENG BY HARWIMUKA

Dening: Uswatun Hasanah, Prodi Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni, Universitas Negeri Yogyakarta

Sarining Panaliten

Ancasipun panaliten inggih menika ngandharaken jinis saha titikanipun ukara pakon wonten ing novel *Kerajut Benang Ireng* anggitanipun Harwimuka. Panaliten menika kalebet panaliten *deskriptif*. Data wonten panaliten menika awujud ukara-ukara ingkang dipuntuturaken dening paraga wonten ing novel *Kerajut Benang Ireng* anggitanipun Harwimuka. Sumber data panaliten menika inggih menika novel kanthi irah-irahan *Kerajut Benang Ireng* anggitanipun Harwimuka. Caranipun ngempalaken data kanthi teknik maos saha nyathet. Data dipunanalisis kanthi analisis *deskriptif*. Cara kangge ngesahaken data inggih menika *validitas semantis-kontekstual*, saha *triangulasi teori*. Lajeng kangge manggihaken *reliabilitas data* dipunginakaken *reliabilitas stabilitas* saha *interrater*. Asiling panaliten menika ngandharaken bilih jinis ukara pakon wonten ing novel *Kerajut Benang Ireng* anggitanipun Harwimuka menika awujud pakon limrah, panyuwun, pangajak, panantang, pamenging, saha pamrayogi. Wujud titikan ukara pakon wonten ing novel *Kerajut Benang Ireng* anggitanipun Harwimuka inggih menika awujud tembung, *frasa*, saha ukara. Saben jinis ukara pakon gadhah titikan ingkang beda-beda wujud saha cacahipun.

Pamijining tembung: ukara pakon, tuturan *novel*

Abstract

The aim of this study is to explain the types of imperative sentences and the attributes of imperative sentences contained in the novel Kerajut Benang Ireng by Harwimuka. The type of study used in this research is descriptive. The data used in this study were in the form of utterances uttered by the characters presented in the novel Kerajut Benang Ireng. The data were obtained from the novel Kerajut Benang Ireng by Harwimuka. In collecting the data, reading technique and note taking were used by the researcher. Meanwhile, the data were analyzed by using a descriptive analysis. Semantic-contextual validity and triangulation were used to check the validity of the data. In addition, to check the reliability of the data, reliability-stability and inter-rater reliability were used by the researcher. The result of the study reveals that the types of imperative sentences found in the novel Kerajut Benang Ireng by Harwimuka are: commands, requests, persuasions, challenges/dares, prohibitions, and suggestions/messages. Meanwhile, the attributes of imperative sentences found in the novel Kerajut Benang Ireng by Harwimuka are: words, phrases, and sentences. Each type of imperative sentence has different types and number of attributes.

PURWAKA

Masyarakat ingkang dados panutur nalika proses *komunikasi*, mbetahaken basa ingkang saged dipunmangertosi dening panutur saha mitra tuturipun. Basa dados sarana utawi pirantos ingkang wigati kangge ngandharaken ancasing tuturan panutur dhateng mitra tutur awujud lesan menapa seratan. Basa kangge ngandharaken maksud tuturan beda-beda anggenipun cara ngandharaken. Sanadyan cara anggenipun mahyakaken tuturan beda-beda, ananging wujud tuturan boten uwal saking ukara.

Ukara miturut wedharing gagasan wonten mawarni-warni jinisipun inggih menika ukara carita, ukara pitaken, ukara pakon, ukara pangajak, ukara panyuwun, ukara pangajab, ukara prajANJI, saha ukara upama. Ukara-ukara kasebat dipunginakaken wonten ing pawicantenan salebeting pagesangan masyarakat. Salah satunggaling cakriking ukara ingkang badhe dipunrembag inggih menika ukara pakon. Ukara pakon inggih menika ukara ingkang ngandhut teges pakon utawi prentah saking panutur dhateng mitra tutur supados nindakaken menapa kersanipun panutur.

Ukara pakon jinisipun mawarni-warni kadosta, pakon limrah, panyuwun, panantang, pangajak, pamrayogi, pamenging, lan sapanunggalanipun,. Ukara pakon boten namung wonten ing pawicantenan padintenan kemawon, ananging ugi awujud seratan kadosta karya sastra *novel*. *Novel* inggih menika salah satunggaling karya sastra ingkang wosipun bab cariyos *fiksi* utawi karangan saking panganggit ingkang saged nggambaraken pagesangan satunggaling masyarakat.

Novel ingkang dipuntliti inggih menika *novel* kanthi irah-irahan *Kerajut Benang Ireng* anggitanipun Harwimuka. *Novel* menika nyariosaken bab paragama utama inggih menika Bayu ingkang madosi jati dhirinipun. *Novel* menika kathah ngandhut *ukara* pakon kadosta awujud prentah, panyuwunan, pangajak, panantang, pamenging, lan sanes-sanesipun. Pramila prakawis menika narik kawigatosan panaliti.

Saben wujud ukara pakon kalawau tamtu wonten titikan. Titikan satunggaling pawicantenan wonten ing *novel Kerajut Benang Ireng* saged katingal saking wosipun ukara menika ngandhut pakon saha panandha *satuan lingual* kadosta tembung, *frasa*, menapa saged ugi ukaranipun saben jinis ukara pakon.

GEGERAN TEORI

Ukara pakon saged dipunsebat kalimat *imperatif* menawi adhedhasar saking pamanggihipun Chaer. Miturut Antunshono (1956), ukara pakon menika kalebet jinis ukara miturut wedharing gagasaning manungsa utawi surasanipun. Ukara pakon dipunwastani wedharing gagasan satunggaling tiyang utawi panutur dhateng mitra tutur supados nindakaken padamelan. Ukara pakon inggih menika ukara ingkang ngandhut teges pakon (akon) utawi prentah dhateng tiyang sanes supados nindakaken satunggaling bab utawi pakaryan kados menapa ingkang dipunkersakaken dening tiyang ingkang ndhawuhi (Sasangka, 1989: 126).

Miturut Sasangka (1989: 126-127) ukara pakon utawi *kalimat perintah (imperatif)* inggih menika ukara ingkang surasanipun awujud pakon (akon/dhawuh) dhateng tiyang sanes supados nindakaken salah satunggaling bab utawi padamelan kados menapa ingkang dipunkersakaken dening tiyang ingkang ndhawuhi. Wujuding ukara pakon menika wonten gangsal, kadosta pakon limrah, panyuwun, pangajak, panantang, saha pamenging. Widada nambahi jinis ukara pakon inggih menika pamrayogi.

Ukara pakon limrah tegesipun bilih panutur ndhawuhi mitra tutur supados nindakaken satunggaling tumindak. Panyuwun utawi paminta menika tegesipun bilih panutur ndhawuhi mitra tutur kanthi basa ingkang langkung alus. Ukara ingkang ngandhut ajakan, dipuntegesi bilih panutur ndhawuhi mitra tutur supados nindakaken

satunggaling prakawis, ananging panutur limrahipun ugi nindakaken prakawis kalawau. Miturut Widada (1999), ukara panantang menika dipuntegesi bilih panutur kadosipun ndhawuhi saha ngginakaken tetembungan ingkang tegesipun mrentah, ananging ugi ngginakaken tetembungan ingkang ngandhut unsur panantang. Pamenging tegesipun bilih panutur menging utawi ndhawuhi mitra tutur supados boten nindakaken satunggaling tumindak. Wondene tegesipun pamrayogi miturut Widada (1999) dipunwastani ukara *direktif* ingkang awujud prentah kangge tiyang sanes supados nindakaken satunggaling tumindak ananging kanthi *petunjuk*, cara-cara kadospundi nindakaken, lan sapanunggalanipun.

Wondene titikan ukara pakon warni-warni awujud tembung, *frasa*, saha ukara. Jinis pakon limrah wonten ingkang ngginakaken panambang *-a*, *-na*, *-ana*, *-kna*, *-en*, lsp. Sawingkingipun ukara ugi wonten tandha pakon (!) (Hadiwidjana 1967: 49). Jinis panyuwun ngginakaken *frasa* utawi tembung *tulung*, *keparenga*, *mbok menawi*, lsp (Antunsuhono, 1956: 37). Jinis pangajak katingal saking titikan tembung *ayo (yo)*, *awi*, *coba*, *mangga*, *nyuwun tulung*, *kula aturi*. Jinis panantang ngginakaken rerangkening ukara kadosta “*mula yen,-a*” , “*mula.....-a, yen ...*” saha “*... -a, yen*” (Widada, 1999). Jinis pamenging ngginakaken tembung larangan, kadosta *ampun*, *sampun*, *aja*, *haywa*, lsp (Antunsuhono, 1956: 37). Wondene jinis pamrayogi ngginakaken *frasa* utawi tembung *luwih becik*, *prayogane*, lan sapanunggalanipun (Widada, 1999).

CARA PANALITEN

Panaliten menika ngginakaken metode panaliten kualitatif. Panaliten *deskriptif* miturut Sudaryanto (1988: 62) inggih menika panaliten ingkang

dipuntindakaken kanthi ngandharaken *fakta* utawi kasunyatan ingkang jumbuh kaliyan kawontenan panuturipun, satemah asil andharanipun kalebet asli utawi boten dipunewah-ewahi. Panaliten menika dipuntindakaken kangge nggambaraken kanthi rinci nggengingi jinis utawi wujud ukara pakon wonten ing novel *Kerajut Benang Ireng*. Salajengipun nggambaraken titikanipun saben jinis ukara pakon wonten ing novel *Kerajut Benang Ireng* anggitanipun Harwimuka.

Data panaliten menika awujud ukara-ukara ingkang kalebet jinis ukara pakon, saha titikanipun ukara pakon. Ukara-ukaranipun wonten ing pacelathon novel *Kerajut Benang Ireng*. Sumber *data* panaliten menika, inggih menika novel kanthi irah-irahan *Kerajut Benang Ireng*. Novel menika anggitanipun Harwimuka ingkang sedayanipun wonten 125 kaca. Cara anggenipun ngempalaken *data* wonten ing panaliten menika ngginakaken cara maos saha nyathet. Cara maos inggih menika panaliti maos *sumber data* salebeting novel “*Kerajut Benang Ireng*” kangge manggihaken *ukara pakon*. Teknik nyathet menika dipuntindakaken kanthi cara nyathet sedaya *data* tuturan ingkang ngandhut bab wujud, saha titikan ukara pakon wonten ing novel *Kerajut Benang Ireng*.

Cara ingkang dipunginakaken kangge nganalisis *data* wonten ing panaliten menika ngginakaken cara *deskriptif*. Cara utawi langkah-langkah nganalisis *data* wonten ing panaliten saged dipuntingali wonten ing ngandhap menika. *Data* dipunkelompokaken saha dipunidentifikasi adhedhasar kategori panaliten ingkang jumbuh kaliyan wosing prakawis inggih menika wujud, saha titikan, ukara pakon wonten ing novel *Kerajut Benang Ireng*. Salajengipun ngandharaken *data* ingkang dipunteliti wonten ing *tabel* miturut urutan nomor *data*.

Caranipun ngesahaken *data* wonten ing panaliten menika ngginakaken cara *validitas semantis-*

kontekstual saha triangulasi teori. Kangge nemtokaken satunggaling *data* wonten ing novel *Kerajut Benang Ireng* menika adhedhasar saking teori ukara pakon (wujud, saha titikan). Cara *validitas semantis-kontekstual* inggih menika *data* ingkang badhe dipunteliti dipunpantha-pantha, dipunanalisis wujud, saha titikan, lajeng dipunkaji kanthi nggatosaken *konteks* tuturanipun. Sasampunipun dipunlampahi kanthi *uji validitas semantis-kontekstual*, lajeng nindakaken *triangulasi teori*. *Reliabilitas* ingkang dipunginakaken wonten ing panaliten menika inggih menika *reliabilitas stabilitas saha interrater*. *Reliabilitas stabilitas* inggih menika *data* ingkang kapanggihaken saha dipunanalisis, menawi dipunteliti ing wekdal samenika saha wekdal salajengipun asilipun sami (ajeg) utawi kaleresanipun *akurat* (Setiyadi, 2006: 17). *Reliabilitas interrater* dipuntindakaken kanthi cara panaliti konsultasi kaliyan tiyang ingkang ahli babagan ingkang dipunteliti antawisipun dosen pembimbing ngengingi asilipun panaliten.

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

Inkang badhe dipunandharaken ing bab asiling panaliten inggih menika menapa kemawon jinis ukara pakon saha titikanipun ukara pakon wonten ing *novel Kerajut Benang Ireng*. Ukara pakon wonten ing *novel Kerajut Benang Ireng* wonten pakon limrah, paminta utawi panyuwun, pangajak, panantang, pamenging, saha pamrayogi. Titikanipun ukara pakon menika dipuntingali saking wosipun ukara menika ngandhut pakon saha panandha *satuan lingual* kadosta tembung, *frasa*, menapa saged ugi ukaranipun saben jinis ukara pakon.

Pakon limrah ingkang titikanipun tembung inggih menika tuturanipun Bu Tin dhateng Mbok Sayem. Bu Tin ingkang dados panatur ndhawuhi Mbok Sayem ingkang dados mitra tutur supados ngurusi Pak Rahman garwanipun Bu Tin. Wonten ing ngandhap

menika badhe dipunandharaken pethikan ukara pakon jinis pakon limrah.

Bu Tin : “Kae urusana, bapakmu!”

Sawetara kuwi Sayem sing diprentah mlaku tumuju kamar, weruh Pak Rahman ora obah, lambene digeget. (D.81/KBI/74)

Tuturan “Kae urusana, bapakmu!” kalebet ukara pakon ingkang jinisipun pakon limrah. Tuturan menika ngemot pakon limrah amargi panatur ndhawuhi mitra tutur supados ngurusi garwanipun panatur. Lajeng mitra tutur nindakaken dhawuhipun panatur. Tuturan menika kalebet pakon limrah amargi katitik saking tembung “urusana” ingkang karimbag saking tembung kriya “urus” saha panambang -ana. Titikan sanesipun inggih menika saking tandha pakon (!) ing sawingkingipun ukara. Menika dados panandha ukara pakon limrah.

Tembung ingkang dados titikan ukara pakon limrah inggih menika tembung “urusana”. Tembung “urusana” wonten ing tuturan menika ngandhut teges bilih Bu Tin saestu ndhawuhi Mbok Sayem minangka baturipun supados ngurusi Pak Rahman ingkang nembe kemawon gumlethak wonten jobin amargi kaget mireng tumindakipun Bu Tin. Bu Tin masrahaken Pak Rahman dhateng Mbok Sayem lajeng Bu Tin tata-tata badhe tindak nilar griyanipun. Sayem lajeng nindakaken dhawuhipun Bu Tin kanthi radi awrat.

Ukara pakon jinis pakon limrah ngewrat setunggal wujud titikan ingkang awujud ukara. Pakon limrah ingkang titikanipun ukara inggih menika tuturanipun Pak Rahman dhateng Bayu. Pak Rahman ingkang dados panatur ndhawuhi Bayu ingkang dados mitra tutur supados enggal adus. Menika dipunwastani pakon limrah katitik saking ukara “Ayo kana, gek adus, Nang.” Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken pethikan ukara pakon jinis pakon limrah.

Pak Rahman : “Bayu, wis tangi, ta, Le,” Koran diseleh pangkon banjur ngelus bocah lanang sing wis weruh fotone simboke. “Ayo kana, gek adus, Nang. Kana nyuwun adus marang ibuk apa Bik Iyem!” Sing diakon ora mingset, katon yen ing omah kono durung pati wanuh lan durung pati wawuh. (D.6/KBI/5)

Tuturan “Ayo kana, gek adus, Nang. Kana nyuwun adus marang ibuk apa Bik Iyem!” kalebet ukara pakon ingkang jinisipun pakon limrah. Tuturan menika ngemot pakon limrah amargi panutur ndhawuhi mitra tutur supados enggal adus. Tuturan menika kalebet pakon limrah amargi katitik saking ukara “Ayo kana, gek adus, Nang. Kana nyuwun adus marang ibuk apa Bik Iyem!” ingkang karimbag saking tembung “gek” ingkang gadhah teges mrentah. Titikan sanesipun inggih menika saking tandha pakon (!) ing sawingkingipun ukara. Menika dados panandha ukara pakon limrah.

Ukara ingkang dados titikan ukara pakon limrah inggih menika “Ayo kana, gek adus, Nang. Kana nyuwun adus marang ibuk apa Bik Iyem!”. Ukara “Ayo kana, gek adus, Nang. Kana nyuwun adus marang ibuk apa Bik Iyem!” wonten ing tuturan menika ngandhut teges bilih Pak Rahman ndhawuhi Bayu minangka putra angkatipun supados enggal adus lajeng nyuwun dipuncawisaken dening Bu Tin menapa Mbok Yem. Ananging Bayu ingkang nalika samanten taksih umur sekawan taun, boten langsung nindakaken menapa dhawuhipun Pak Rahman. Bayu adus kanthi tumindak ingkang aras-arasen.

Ukara pakon jinis panyuwun ngewrat wujud titikan ingkang awujud tembung. Ukara pakon jinis panyuwun wujud titikan tembung wonten ing novel Kerajut Benang Ireng anggitanipun Harwimuka ngewrat setunggal titikan tembung. Panyuwun ingkang titikanipun tembung inggih menika tuturanipun Fensi dhateng satunggaling warga. Fensi ingkang dados panutur nyuwun satunggaling warga ingkang dados mitra tutur supados ngendhek kendharaan umum. Menika dipunwastani panyuwun katitik saking tembung “*tulung*”. Wonten ing ngandhap menika

badhe dipunandharaken pethikan ukara pakon jinis panyuwun.

Fensi : “Tulung, Pak, panjenengan stopaken kendharaan umum. Mangke kula sing mbayari.” (D.89/KBI/90)

Tuturan “tulung, Pak, panjenengan stopaken kendharaan umum.” kalebet ukara pakon ingkang jinisipun panyuwun. Tuturan menika ngemot panyuwun amargi panutur nyuwun mitra tutur supados ngendhek kendharaan kangge mbeta Bayu. Tuturan menika kalebet panyuwun amargi katitik saking tembung “*tulung*”. Tuturan menika ngewrat teges panyuwun utawi dhawuh ananging kanthi cara alus. Menika dados panandha ukara panyuwun.

Tembung ingkang minangka titikan ukara pakon ingkang jinisipun panyuwun inggih menika tembung “*tulung*”. Tembung “*tulung*” wonten ing tuturan menika ngandhut teges bilih Fensi nyuwun bapak utawi satunggaling warga supados ngendheg kendharaan umum kangge mbeta Bayu ingkang dhawah saking montor dhateng rumah sakit. Wondene Fensi ingkang badhe mbayari biayanipun. Tiyang ingkang dipunsuwuni pitulungan lajeng nindakaken menapa kersanipun Fensi.

Panyuwun ingkang titikanipun *frasa* inggih menika tuturanipun Pak Rahman dhateng Bayu. Pak Rahman ingkang dados panutur nyuwun Bayu ingkang dados mitra tutur supados njagi ajining diri saha njagi nama kulawarganipun. Menika dipunwastani panyuwun katitik saking *frasa* “tak jaluk”. Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken pethikan ukara pakon jinis panyuwun.

Pak Rahman : “Siji sing tak jaluk, Bayu,” Pak Rahman nyedhak Bayu sing tansah ndhingkluk amarikelu. “Kowe kudu bisa njaga ajine awakmu dhewe. Aja nganti tumindak sing ora-ora sing bisa gawe kuceme jenenge bapakmu iki.”

Bayu : “Kula janji, Bapak.” (D.75/KBI/67)

Tuturan “Siji sing tak jaluk, Bayu. Kowe kudu bisa njaga ajine awakmu dhewe. Aja nganti tumindak sing ora-ora sing bisa gawe kuceme jenenge bapakmu iki.” kalebet ukara pakon ingkang jinisipun panyuwun. Tuturan menika ngemot panyuwun amargi panutur nyuwun mitra tutur supados njagi diri pribadi saha nama kulawarganipun. Tuturan menika kalebet nyuwun amargi katitik saking *frasa* “tak jaluk”. Titikan sanesipun inggih menika boten wonten tandha pakon (!) ing sawingkingipun ukara kadosta pakon limrah. Menika dados panandha ukara panyuwun.

Frasa ingkang minangka titikan ukara pakon ingkang jinisipun panyuwun inggih menika *frasa* “tak jaluk”. *Frasa* “tak jaluk” wonten ing tuturan menika ngandhut teges bilih Pak Rahman nyuwun Bayu minangka putra angkatipun supados njagi diri pribadi saking tumindak ala saha njagi nama kulawarganipun. Bayu lajeng janji dhateng Pak Rahman saged njagi dirinipun piyambak.

Panyuwunan kanthi titikan ukara inggih menika tuturanipun Pak Rahman dhateng Bayu. Pak Rahman ingkang dados panutur nyuwun Bayu ingkang dados mitra tutur supados lenggah. Pawicantenan menika kadadosan ing kantor perkebunan. Menika dipunwastani panyuwun katitik saking ukara “lungguha dhisik”. Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken pethikan ukara pakon jinis panyuwun.

Pak Rahman : “Lungguha dhisik.” Bayu mapan lungguh. (D.70/KBI/66)

Tuturan “Lungguha dhisik.” kalebet ukara pakon ingkang jinisipun panyuwun. Tuturan menika ngemot panyuwun amargi panutur nyuwun mitra tutur supados lenggah rumiyin. Tuturan menika kalebet nyuwun amargi katitik saking ukara “lungguha dhisik”. Titikan sanesipun inggih menika boten wonten tandha pakon (!) ing sawingkingipun ukara kadosta pakon limrah. Menika dados panandha ukara panyuwun.

Ukara ingkang minangka titikan ukara pakon ingkang jinisipun panyuwun inggih menika “lungguha dhisik”. Ukara “lungguha dhisik” wonten ing tuturan menika ngandhut teges bilih Pak Rahman nyuwun Bayu minangka putra angkatipun supados lenggah rumiyin. Pak Rahman kanthi sabar nglremaken manahipun Bayu ingkang kaget mireng bab ingkang njalari sedanipun ibu kandungipun Bayu. Bayu lajeng lenggah, jumbuh kaliyan panyuwunanipun Pak Rahman.

Ukara pakon jinis pangajak ngewrat wujud titikan ingkang awujud tembung. Pangajak ingkang titikanipun tembung inggih menika tuturanipun Bayu dhateng Fensi. Bayu ingkang dados panutur ngajak Fensi ingkang dados mitra tutur supados bidhal dhateng pesisir Serang badhe mlaku-mlaku. Pawicantenan kadadosan ing griyanipun Bayu nalika kinten-kinten jam sedasa enjing. Menika dipunwastani pangajak katitik saking tembung “ayo”. Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken pethikan ukara pakon jinis pangajak.

Bayu : “Ayo budhal!”

Sing diajak ngangkat gelas ngentekake wedang dhisik, lagi menyat. Isih kober nglirik Bayu. (D.14/KBI/12)

Tuturan “Ayo budhal!” kalebet ukara pakon ingkang jinisipun pangajak. Tuturan menika ngemot pangajak amargi panutur ngajak mitra tutur supados bidhal sesarengan. Tuturan menika kalebet ngajak amargi katitik saking tembung “ayo”. Fensi lajeng nelasaken wedang ingkang sampun dipunsuguhaken lajeng bidhal kaliyan Bayu. Kekalihan sesambetanipun sampun pacangan.

Tembung ingkang minangka titikan ukara pakon ingkang jinisipun pangajak inggih menika tembung “ayo”. Tembung “ayo” wonten ing tuturan menika ngandhut teges bilih Bayu ngajak Fensi minangka kanca raketipun utawi pacangipun bidhal

samenika. Bayu ngajak Fensi dhateng Pesisir Serang. Fensi lajeng nindakaken panyuwunanipun Bayu.

Ukara pakon jinis panantang ngewrat wujud titikan ingkang awujud ukara. Panantang ingkang titikanipun ukara inggih menika tuturanipun Aswan dhateng Roi minangka balanipun Diro. Pawicantenan kadadosan ing mergi ingkang kathah alas jatinipun nalika sampun dalu. AAswan ingkang dados panutur nantang Roi ingkang dados mitra tutur supados boten dados komplotanipun Diro malih. Aswan nantang saha ngancem menawi Roi dados komplotanipun Diro badhe dipuntelasi nyawanipun. Menika dipunwastani panantang katitik saking ukara "Aku percaya karo kowe, ning yen kowe isih dadi komplotane Diro, titenana!" Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken pethikan ukara pakon jinis panantang.

Roi : "Aku ora melu. Iki maeng aku dijak peksa, kok."

Aswan : "Aku percaya karo kowe, ning yen kowe isih dadi komplotane Diro, titenana!" (D.101/KBI/104)

Tuturan "Aku percaya karo kowe, ning yen kowe isih dadi komplotane Diro, titenana!" kalebet ukara pakon ingkang jinisipun panantang. Tuturan menika ngemot panantang amargi panutur inggih menika Aswan nantang mitra tutur inggih menika Roi supados boten ndherek malih dados komplotanipun Diro. Menawi boten kersa dipunpejahi dening Aswan, Roi kedah janji boten ndherek malih dados balanipun Diro. Menika kangge ngancem supados boten nyilakani Bayu malih.

Ukara ingkang minangka titikan ukara pakon ingkang jinisipun pangajak inggih menika "*Aku percaya karo kowe, ning yen kowe isih dadi komplotane Diro, titenana!*" Ukara "*Aku percaya karo kowe, ning yen kowe isih dadi komplotane Diro, titenana!*" wonten ing tuturan menika ngandhut teges

bilih Aswan kancanipun Bayu ngancem Roi ingkang dados komplotanipun Diro supados boten wantun-wantun malih nyilakani Bayu. Ukara menika ngandhut rerangkening tembung inggih menika "*yen kowe....., titenana (tembung kriya + -ana)!*".

Ukara pakon jinis pamenging ngewrat wujud titikan ingkang awujud tembung. Pamenging ingkang titikanipun tembung inggih menika tuturanipun Dewi dhateng Erni saha Fensi. Dewi ingkang dados panutur menging Erni saha Fensi ingkang dados mitra tutur supados boten adu pamanggih bab pagesanganipun ingkang dereng sae wonten ing desa kangge papan KKN. Menika dipunwastani pamenging katitik saking tembung "aja". Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken pethikan ukara pakon jinis pamenging.

Dewi : "Wis, aja adu argumentasi. Saiki sing penting mikir dina iki, dhetik iki, dus!" (D.50/KBI/45)

Tuturan "Wis, aja adu argumentasi." kalebet ukara pakon ingkang jinisipun pamenging. Tuturan menika ngemot pamenging amargi panutur menging mitra tutur supados boten adu pamanggih. Tuturan menika kalebet menging amargi katitik saking tembung "aja". Dewi nyobi menging saha mungkasi Erni saha Fensi ingkang nembe adu pamanggih.

Tembung minangka titikan ukara pakon ingkang jinisipun pamenging inggih menika tembung "aja". Tembung "aja" wonten ing tuturan menika ngandhut teges bilih Dewi menging kanca-kancanipun inggih menika Erni saha Fensi supados boten paben bab pagesanganipun tiyang-tiyang desa ingkang kathah kekiranganipun.

Ukara pakon jinis pamenging ingkang titikanipun *frasa* inggih menika tuturanipun Bayu dhateng Fensi. Bayu ingkang dados panutur menging Fensi ingkang dados mitra tutur supados boten prelu ngabari kulawarganipun Bayu. Pawicantenan

kadadosan ing rumah sakit papanipun Bayu dipunrawat nalika taksih enjing. Menika dipunwastani pamenging katitik saking *frasa* “ora perlu”. Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken pethikan ukara pakon jinis pamenging.

Bayu : ”Jane ora perlu keluwargaku dikabari!”
kandhane Bayu ora nyawang Fensi.

Fensi : “Nyangapa? Lagi bengkrík, ya?”
(D.90/KBI/92)

Tuturan ”Jane ora perlu keluwargaku dikabari!” kalebet ukara pakon ingkang jinisipun pamenging. Tuturan menika ngemot pamenging amargi panutur menging mitra tutur supados boten perlu ngabari kulawarganipun Bayu. Tuturan menika kalebet pamenging amargi katitik saking *frasa* “ora perlu”. *Frasa* menika ateges bilih Bayu boten purun menawi Fensi ngabari kawontenanipun Bayu dhateng kulawarganipun wonten ing griya.

Frasa ingkang minangka titikan ukara pakon ingkang jinisipun pamenging inggih menika “ora perlu”. *Frasa* “ora perlu” wonten ing tuturan menika ngandhut teges bilih Bayu menging Fensi supados boten ngabari kawontenanipun Bayu samenika sabibaripun dipunrampok dening tiyang ingkang boten dipuntepangi. Fensi lajeng nawani Bayu manggen wonten griyanipun Fensi rumiyyin menawi boten purun wangsul dhateng griyanipun Bayu piyambak.

Ukara pakon jinis pamrayogi kanthi titikan tembung inggih menika tuturanipun Dewi dhateng Fensi. Dewi ingkang dados panutur maringi pamrayogi dhateng Fensi ingkang dados mitra tutur supados boten namung nutuh kawontenan ingkang dipunlampahi dening masarakat padesan ingkang kangge KKN. Menika dipunwastani pamrayogi katitik saking tembung “mesthine” Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken pethikan ukara pakon kanthi pamrayogi.

Fensi : “Kapan taraf hidhupe wonge kene kepenak yen mung trima urip saanane.”

Dewi : “Mesthine kowe ora usah nutuh kawontenan sing kaya ngene. Yen bisa kowe malah marahi wong-wong kuwi amrih bisa urip luwih mulya tinimbang saiki.” (D.49/KBI/44)

Tuturan “Mesthine kowe ora usah nutuh kawontenan sing kaya ngene.” kalebet ukara pakon ingkang jinisipun pamrayogi. Tuturan menika ngemot pamrayogi amargi panutur mrayogakaken mitra tutur supados boten namung nutuh kawontenan masarakat ing padesan, ananging kedahipun saged nuladhani kanthi ngelmi ekonominipun Fensi kangge warga masarakat ingkang dados papan KKN. Tuturan menika kalebet pamrayogi amargi katitik saking tembung “mesthine”. Dewi maringi pamrayogi dhateng Fensi supados boten nggresula kemawon ananging saged mupangati kangge masarakat perengan wonten ing desa menika.

Tembung minangka titikan ukara pakon ingkang jinisipun pangajak inggih menika “mesthine”. Tembung “mesthine” wonten ing tuturan menika ngandhut teges bilih Dewi mrayogakaken mitra tutur supados boten namung nutuh kawontenan masarakat ing padesan, ananging kedahipun saged nuladhani kanthi ngelmi ekonominipun Fensi kangge warga masarakat ing perengan ingkang dados papan kangge KKN.

Ukara pakon jinis pamrayogi ingkang titikanipun *frasa* inggih menika tuturanipun Pak Rahman dhateng Bayu. Pak Rahman ingkang dados panutur maringi pamrayogi kangge Bayu ingkang dados mitra tutur supados ndongakaken kangge ibu kandungipun kemawon. Pawicantenan menika nalika Bayu taksih umur sekawan taun. Menika dipunwastani pamrayogi katitik saking *frasa* “luwih becik”. Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken pethikan ukara pakon jinis pamrayogi.

Pak Rahman : “Luwih becik simbokmu dongakna padhang lelakone lan ditrima dening Pangerane.” (D.2/KBI/2)

Tuturan “Luwih becik simbokmu dongakna padhang lelakone lan ditrima dening Pangerane.” kalebet ukara pakon ingkang jinisipun pamrayogi. Tuturan menika ngandhut pamrayogi amargi panatur nyukani pamrayogi mitra tutur supados ndongakaken ibunipun Bayu ingkang sampun seda supados saged dipuntampi dening Maha Kuwaos. Tuturan menika kalebet pamrayogi amargi katitik saking *frasa* “luwih becik”. Titikan sanesipun inggih menika panatur maringi cara-cara supados mitra tutur saged nindakaken satunggaling tumindak. Menika dados panandha ukara pamrayogi.

Frasa minangka titikan ukara pakon ingkang jinisipun pamrayogi inggih menika *frasa* “luwih becik”. *Frasa* “luwih becik” wonten ing tuturan menika ngandhut teges bilih Pak Rahman nyuwun Bayu minangka putra angkatipun supados ampun nggetuni sedanipun ibunipun Bayu. Pak Rahman maringi pamrayogi dhateng Bayu supados boten nutuh kadadosan ingkang dipunlampahi Bayu. Ananging langkung becik menawi dipundongakaken kemawon saha mug-mugi dipuntampi dening Gusti ingkang Maha Kuwaos.

Jinis pakon pamrayogi ingkang titikanipun ukara inggih menika tuturanipun Bu Esti dhateng Bayu. Bu Esti ingkang dados panatur maringi pamrayogi dhateng Bayu ingkang dados mitra tutur supados ngatos-atos anggenipun nitih montor. Menika dipunwastani pamrayogi katitik saking ukara “*Ya wis. Pesenku sing ngati-ati,*” wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken pethikan ukara pakon kanthi pamrayogi.

Bu Esti : “Ya wis. Pesenku sing ngati-ati,” wanti-wantine Nyonya Esti.

Bayu : “Inggih.” Bayu wis methengkreng ing sadhel montore siap ngeblas ninggalake plataran kuwi. (D.29/KBI/29)

Tuturan “Ya wis. Pesenku sing ngati-ati,” kalebet ukara pakon ingkang jinisipun pamrayogi. Tuturan menika ngemot pamrayogi amargi panatur nyuwun mitra tutur supados ngatos-atos menawi badhe wangsul. Tuturan menika kalebet pamrayogi amargi katitik saking ukara “*Ya wis. Pesenku sing ngati-ati,*”. Titikan sanesipun inggih menika boten wonten tandha pakon (!) ing sawingkingipun ukara kadosta pakon limrah. Menika dados panandha ukara pamrayogi.

Ukara ingkang minangka titikan ukara pakon ingkang jinisipun panyuwun inggih menika “*Ya wis. Pesenku sing ngati-ati,*”. Ukara “*Ya wis. Pesenku sing ngati-ati,*” wonten ing tuturan menika ngandhut teges bilih Bu Esti maringi pamrayogi dhateng Bayu minangka kancanipun Aswan supados ngatos-atos wonten ing mergi. Lajeng Bayu mangsuli “*inggih*” ingkang nedahaken bilih Bayu badhe nindakaken pamrayoginipun Bu Esti. Bu Esti rumiyin sampun tepang kaliyan ibu kandungipun Bayu amargi mbiyantu ibu kandungipun Bayu nglairaken.

DUDUTAN

Adhedhasar asiling panaliten saha pirembaran ukara pakon wonten ing *novel* Kerajut Benang Ireng anggitanipun Harwimuka ingkang sampun dipunandharaken wonten ing bab saderengipun, pramila saged dipunpendhet dudutan kados ing ngandhap menika.

1. Jinis ukara pakon wonten ing *novel* Kerajut Benang Ireng anggitanipun Harwimuka kapanggihaken pakon limrah, panyuwun, pangajak, panantang, pamenging, saha pamrayogi. Wonten ing *novel* Kerajut Benang Ireng anggitanipun Harwimuka jinis ukara pakon ingkang kathah kapanggihaken inggih menika jinis panyuwun.
2. Wujud titikan ukara pakon wonten ing *novel* Kerajut Benang Ireng anggitanipun Harwimuka

ingkang kapanggihaken awujud tembung, *frasa*, saha ukara. Titikan ukara pakon wonten ing *novel* Kerajut Benang Ireng anggitanipun Harwimuka ingkang kathah kapanggihaken inggih menika awujud ukara.

Asiling panaliten menika saged dipundadosaken kangge bahan waosan ingkang wonten gayutipun kaliyan bidang *sintaksis*, mliginipun babagan ukara. Ukara menika wigati kangge negesi maksud antawisipun penutur saha mitra tutur. Gayut kaliyan pasinaon *sintaksis*, panaliten menika saged dipundamel kangge mbiyantu mahasiswa wonten ing kuliah *sintaksis*. Sasanesipun, panaliten menika saged dados dhasaring panaliten salajengipun ingkang gayut kaliyan panaliten menika. Asiling panaliten menika ugi saged kangge seserepan dhumateng masarakat wonten ing pagesangan, kadospundi ndhawuhi tiyang sanes kanthi tuturan saha solah bawa ingkang trep.

KAPUSTAKAN

Antunshono. 1956. *Paramasastra Djawa II*. Yogyakarta: Hien Hoo Sing.

Chaer. 2010. *Kesantunan Berbahasa*. Jakarta: Rineka Cipta.

Hadiwidjana, R.D.S. 1967. *Tata Sastra*. Yogyakarta: U.P. Indonesia.

Harwimuka. 1993. *Kerajut Benang Ireng*. Surabaya: C.V.Sinar Wijaya.

Kridalaksana, Harimurti, dkk. 2001. *Wiwara: Pengantar Bahasa dan Kebudayaan Jawa*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama.

Rahardi, Kunjana. 2005. *Pragmatik : Kesantunan Imperatif Bahasa Indonesia*. Bandung: Erlangga.

Sasangka, Sry Satriya Tjatur Wisnu. 1989. *Paramasastra Jawa Gagrag Anyar*. Surabaya: PT Citra Jaya Mukti.

Setiyadi, Bambang. 2006. *Metode Penelitian untuk Pengajaran Bahasa Asing Pendekatan Kuantitatif dan Kualitatif*. Yogyakarta: Graha Ilmu.

Sudaryanto. 1988. *Metode Linguistik*. Yogyakarta: Gadjah Mada University Press.

_____. 1991. *Tata Bahasa Baku Bahasa Jawa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press.

Widada. 1999. *Wacana Direktif dalam Bahasa Jawa*. Yogyakarta: Balai Bahasa.